

Vznik středověkého evropského města (s důrazem na střední Evropu)

Osnova přednášky

1. Předchůdci vrcholně středověkých měst latinské Evropy: místa s centrálními funkcemi a rozvinutou nezemědělskou činností (některá pravěká hradiště, keltská oppida, raně středověké sídlištní komplexy (aglomerace), antická města
2. Souběžně existující sídla Asie a Afriky (islámská, čínská, indická města apod.)
3. Znak vrcholně středověkého (komunálního, právního) města, městské právo
4. Obyvatelstvo měst.
5. Cesty vzniku měst: 1) komunální hnutí 2) zakládání různými vrchnostmi
- 5a. Komunální hnutí v západní Evropě. Městské státy v Itálii a Flandrech.
- 5b. Kolonizace a zakládání měst ve středovýchodní Evropě. Urbanizační proces
- 5c. Vznik a rozvoj měst v německých zemích v 13. století
- 5d. Vznik a počáteční rozvoj městské sítě v polských zemích a v Uhrách.
6. Prameny k městským dějinám
7. Archeologie a objasňování počátků měst

Městské právo

Zejména ve středovýchodní Evropě byly zvláštní výsady udělovány určitým národnostem, (Němci, Románi – pražská Soběslavská privilegia z počátku 3. čtvrtiny 12. století, uherská hostovská práva - spišští a sedmihradští Sasové, Románi v Ostrihomí či Székesfehérváru)

Právní znaky vrcholně středověkého (komunálního, právního) města městský mír, městská svoboda (*Stadtluft macht frei*), městské právo, městské zřízení (G. Dilcher)

Městské právo. v užším smyslu zahrnuje právo civilní, procesní a trestní, v širším smyslu pak právo vlastnit půdu, nosit zbraň, svobodného pohybu, obchodní právo, udělená privilegia, právo statutární (*Willkürrecht*) – autonomie ve vytváření nižších právních ustanovení platných v rámci obvodu města. Platnost městského práva je vymezena v zásadě hradbami, vztahuje se na předměstí a statky města. Neexistovalo městské právo společné pro celou konkrétní zemi (rozdíl proti zemskému právu), lišilo se od města k městu.

Právní základ vztahu k půdě, na níž bylo město vystavěno: svobodný dědičný nájem za symbolický poplatek.

Rodiny městského práva: magdeburské, jihoněmecké. Odvolací stolice (Magdeburk, Vratislav, Lübeck, Soest, Freiburg in Br., Norimberk, Vídeň, Brno. Olomouc, Litoměřice aj.). Horní práva.

Obyvatelé měst

V 11.-12. století elitu města tvořila někdy dočasně šlechta, zejména ministeriálové (Worms, Zürich, Mohuč, Vídeň), bohatí obchodníci; tzv. *miliores*. Obecný pojem pro měšťana – *civis*

Vznikem městské obce se ustavila dominantní vrstva měšťanů. Měšťan – naplňoval podmínky městského práva, především vlastnil parcelu s domem. Ostatní obyvatelé nebyl dlouho plnoprávní, v pozdním středověku nebyla už držba domu podmínkou, avšak nutnost mít vlastní domácnost, „ohniště“. Ve městě ovšem žily i další skupiny - zvláštní postavení měli Židé, vyčleněná součást zeměpanské komory s jistou správní a náboženskou autonomií, dále pak kněží, šlechtici. Pojem hosté – nebydlí trvale ve městě, nepodílí se na jeho veřejném životě.

Přistěhovalectví do měst (demografická pasivita města)

Vývoj samosprávy

Orgánem městské autonomie byl od počátku sbor kmetů (*Schöffe, scabini*), nebo přísežných (*Geschworene, jurati*) či jmenovaní (*denominati, Genannte*). V čele stál rychtář, jmenovaný vrchností, předsedal městskému soudu. Silná pozice tzv. patriciátu (nejbohatších rodin, které bohatly především z obchodu a držely dědičně politickou moc. Tzv. Richerzeche v Kolíně n. Rýnem.

Rada (konzulát) – vyšší stupeň městské samosprávy, jejíž legitimita není odvozena od zeměpána, nýbrž od městské komunity. Počátky spadají na říšském území na přelom 12. /13. stol. (Utrecht 1196, Lübeck (1201), Erfurt (kolem 1212). Dolnoněmecký region je v rozvoji radního zřízení vůči hornoněmeckému v předstihu (v hornoněmeckých městech až po smrti Friedricha II., tedy po pol. 13. stol).

Kodifikace městského práva. Jeho ustanovení obsahují některá privilegia (v listinné podobě). Právní knihy.

Výrobní a obchodní organizace

Principem sdružování ve městě je svobodné sjednocení, vytváří okruh autonomního práva. Nahrazují příbuzenské svazky. Společné rituály, pravidla ekonomického chování, péče o nemocné a přestárlé

Obchodní gildy

Řemeslnické cechy

Zrod ve 12. stol., rozvoj ve století 13., ve střední Evropě ve 14. století

Hansa – 2 spolky obchodníků v severním Německu, vznikly ve 12. století, rozvoj od 13. století, roku 1280 se zformovaly městské spolky současně s procesem teritorializace Německa. Zánik 1669.

Komunální hnutí v západní Evropě

Náboženská a literátská bratrstva, střelecké spolky, spolky žebráků apod.

Politické a hospodářské předpoklady v **německé říši**: ekonomický rozvoj (obchod včetně námořního, rozmach vnitřního trhu, specializované řemeslo, boj o investuru

Privilegia Jindřicha V: pro raná města (Lüttich 1107, Maastricht 1109, Speyer – 1111 dosvědčují uvolňování řemeslníků ze závislosti a výrobě pro trh Termín *mercatus* nahrazuje *forum*, *mercatores* je nahrazováno pojmem *cives*

Komunální hnutí v biskupských městech namířené proti vrchnosti (Porýní, severovýchodní Francie, dnešní Belgie). Toul- 1069 shromáždění měšťanů; 1076 povstání v Cambrai; Worms 1073; Mainz 1077; Kolín 1074-112; Speyer – 1101 městské právo. Wormské privilegium odlišuje území uvnitř a vně města.

Řezno po 1080 – jakýsi svobodný propouští svou ženu a potomky z nevolnictví (Servilität) a převádí je do "*urbani iurem conditionem*" tedy do sféry městského práva.

Konstanz -komunální hnutí proti biskupovi r. 1105; r. 1153 shromáždění měšťanů.
Strassbourg Jindřich V. 1119 udělil všem měšťanům městské právo

Itálie – počátky komun na sklonku 10. stol. – Janov 958 a 966 vystupuje jako právní partner; v zápasech papežů s německými panovníky sílí význam měst; emancipace od moci biskupů; Savona – 1014 privilegium osvobozující měšťany; lombardské komuny v boji s Fridrichem Barbarossou ve 2. pol. 12. stol. (1177 bitva u Legnana). Oblast Toskánska – 1137 Orvieto, zpráva o komuně.

Městská založení a povýšení v německých zemích ve 12. stol.

Říšská, resp. královská města – poddaná panovníkovi

Svobodná města – města, která se povětšinou vymanila ze závislosti na obvykle duchovní vrchnosti, nebyla však přímo poddaná králi (Regensburg, Strassburg, Worms, Mainz, Köln am Rhein aj.).

Teritoriální města – ve zvláštním vztahu k vládci nad teritoriem, sídlí zde důležité zemské úřady.

Poddanská města – vlastnictví nižších stupňů vlastníků, měla jen omezenou autonomii.

Arcibiskupská města

1100 – 1117 Remagen, Andernach – 1171, Soest – nejstarší sesterské město

Kolína, patrně již 1. pol. 12. st.; komunita volí rychtáře, kmety a soudní posly. Erfurt - obec kolem 1149; Magdeburg – 1194 získalo město od zeměpána úřad šoltyse (rychtáře). Halle – před pol. 12. stol. město, 1172 známe městské orgány

Zähringenská města ve Švábsku

Freiburg; založení 1120 – první příklad založení vysokým příslušníkem světské šlechty, vévodou Bertholdem III. von Zähringen (právní vliv

Kolína n. R., obchodníci odtud - vůdčí vrstvou. Vyměření parcel. Volba rychtáře a faráře. V průběhu 12. stol. bylo

obchodnické právo nahrazeno městským. Z okruhu přísežných (*conjuratores fori*) se vytvořil 24 členný sbor. Následovala další města (Villingen, Rottweil, Bern, Fribourg).

Městská založení Welfů

Jindřich Lev (1129-1195): Mnichov (trh uv. 1158, právo 1170) a Landsberg na Lechu v Bavorsku. Landsberg – 1158, městské právo až ve 13. stol.

Severní Německo- Jindřich zakládá města: Lübeck, Braunschweig, Hagen, Schwerin (1160), Lüneburg a Stade (1189). Chybí originály privilegií.

Lübeck. Prvotní lokace- hrabě Adolf II Holštýnský 1143. Jde snad o nejstarší osídlení doložené kolem kostela sv. Petra. Druhá lokace 1159, Jindřich Lev.

Hamburk: zal. leník Jindřicha Lva Wiradvon Boizenburg 1188, *privilegium* J, Lev 1189

Wettinská založení

Lipsko - založeno 1160; obdrželo v dosti primitivní formě právo Halle a Magdeburgu,

Štaufská založení

Friedrich Barbarossa: městské právo Augsburgu (1152 – 1156), Osnabrücku

(1171), Speyeru (1182), Wormsu (1184) a Řeznu (1161–1185), přístavním městům

Brémám (1186), Lübecku (1188) a Hamburgu (1189). Nicméně Barbarossa nebyl

příznivý rozvoji městských komun . Potlačil Spříšeženstva v Trevíru a v Mohuči (1161, 1163). Hagenau - nejrozsáhlejší *privilegium*. Aachen- 1166

Zakládací činnost Wittelsbachů

Mezi lety 1180 – 1250 povýšili na města Kelheim, Straubing, Ingolstadt, Neuburg, následovaly

Landshut, Mnichov, Landau.

Rakouské země

Centra 10.–11. stol. – Melk a Traismauer (*civitates* 977), Steyr (985–991), Krems 995 (*orientalis urbs*); Tulln (1014 *civitas*), Neuburg (1042 *urbs*), Hainburg (1050), Imunity duchovních vrchností s panovníkem propůjčenými trhy: Salzburg a Brixen (1022/1039), St. Pölten (1058), Wels (1061), Villach 1060. 975 propůjčení trhu

šlechtici – Lieding 975, pro hrabata z Friesachu 1016; později Neunkirchen 1141, Köflach 1170.

První městské *privilegium* – **St. Pölten** 1159 od biskupa Konráda

Od pozdního 12. stol. – formování institucionálních měst. Růst a transformace starých center, plánovitě zakládání nových v mezidobí 1190 – 1240. Laa an der Thaya, Drosendorf, Weitra), v Horním Rakousku Linz, Wels, Enns, ve Štýrsku rozvoj starších center (Judenburg, Graz,

Marburg), další ze starších jader v odlesňovaných územích (Fürstenfeld, Hartberg, Friedberg, Voitsberg. **Zwettl** - výstavba města po r. 1150; privilegium 1200 však jen poskytuje výsady místním obchodníkům obdobně jako privilegium z r. 1192 pro řezenské obchodníky; obyvatelé zvaní *urbani nostri*.

Výsadní postavení řezenských obchodníků - vysvítá z tržního privilegia pro Enži 1190- 1191 a výsady pro tyto kupce ve Vídni z r. 1192 (celní osvobození, hostovské výsady v soudnictví)

Enns – 1191 kvetoucí obchodní sídliště – řezenští, jakož i ulmští, cášští a kolínští obchodníci obdrželi privilegium využívat svobodně výroční trh v Enži., kde uváděno sídliště *villa* a přístav *portus*. 1190 "*villa nostra celebris*". Městské právo listinou z r.1212 kodifikovalo starší stav. Wiener Neustadt- plánovitě zal. 1194

Rozvoj **Vídně** začíná až usazením vévody Jindřicha řeč. Jasomirgott po 1152; 1137 – kostel sv. Petra jako farní, lokalita označena jako *civitas* (ještě ne město). Sv. Štěpán založen asi před 1147. Význam vlády Leopolda VI; 1221 privilegium, doplněno privilegiem Friedricha II. z r. 1237, poskytujícího mj. Vídeňanům vliv na obsazení rychtáře. Od práv Vídně a Enže odvozena městská práva Brna

Přemysl Otakar II. – asi r. 1268 **Marchegg**, Loeben (1263 – 1268), Bruck an der Mur, Radkersburg (po 1260).

Vznik měst na území Polska

Předlokační centra:

Správní (knížecí, kastelánské) hrady s podhradími, sídlištní komplexy (Wrocław, Poznań, Gniezno, Krakov, Gdaňsk, Štětín, Kruszwica). Trhové vsi, krčmy. Otázka tzv. zakládání měst na "polském právu" (K. Buczek), dnes opuštěn. Přítomnost obcí cizích kupců před založením města (Štětín, Wrocław, Plock)

Slezsko

Území s nejranější urbanizací. Zásadní úloha vládců jednotlivých knížectví, tako vratislavských biskupů.

1211 – Zlotoryja, Wrocław – 1217??, 1242, 1261; 1217 – Opole, Racibórz; 1221 – Sobótka ; 1223 – Nysa, Śróda; 1253 – Głogów, 1254 – Oleśnica, 1263 – Těšín

První založení **Wrocłavi** se dle archeologických nálezů klade do doby Jindřicha Bradatého v první čtvrti 13. stol. (v část levobřežního města u Nového trhu), druhá proběhla 1241 za Boleslava Rogatky – vznik Starého města s Rynkem); 1261: lokace východní části - Nowy targ. Nové výzkumy první lokaci ale nepotvrdily (J.Piekalski)

Lokační privilegia – umožňují vlastní soudnictví, daňové úlevy (2 - 20 let), vybavení obcí polnostmi i celými vesnicemi; svobodný trh. Jde o svého druhu *imunitu*. Úloha rychtářů, stojících v čele soudu složeného z přísežných.

První doklad městské rady 1261 z Wroclawi,

Velkopolsko

Až do vlády Kazimíra Velkého se dle Henryka Samsonowicze z hlediska zakládání měst Polsko dělilo na dvě oblasti:

- 1) Slezsko, Velkopolsko, Malopolsko, 2) Mazovsko, země leczycka, sieradzská, Kujawy, Pomoří – opožděné regiony.

Zakládání měst Kazimírem III. Velkým (král 1333 – 1370) výrazně se projevuje v Malopolsku, Velkopolsku a Mazovsku.

1231 – Śródka, 1239 - Gniezno (privilegium Vladislava Odonice ztraceno, lokátor jistý Ondřej), 1243 – Powidze (Boleslav Pobožný); 1248 - Niemcze 1248; Ladek -1250, Kostrzyn -1251; 1253 – Poznań; 1253 – 1260 Kalisz. K r. 1320 - 76 měst, 1 město/733 km²; r. 1386 - 130 měst. Nerovnoměrné rozložení měst: nejvíce do r. 1320 - oblast poznaňsko-kališská, pak knížectví sieradzko-leczycké, nejméně - Kujawy. Z velkých měst jediné Bydgosć byla lokována Vladislavem Lokýtkem, ostatní byla založena v období údělného systému. Poznaň-předlokační osady, zvl. u sv. Gottharda, město založeno na opačném břehu; v lokačním privilegiu je v čele fojt, 1280 se uvádí městská rada.

Lokace Vladislava Lokýtky (1306–1333) ve Velkopolsku, zemi chelmsko-sieradzské a kujavské:

Skrzynno -1308; rozmach nastal po r. 1315 založeno asi 12 měst (mj. Tarnów, Lublin, Skrzynno aj.). Další 7 vzniklo buď v pozdním období jeho vlády, nebo v počátcích vlády Kazimíra Velkého.

Malopolsko

1228, 1257 – Kraków, 1244 – Sandomierz, 1250 Zawichost, Lagów (1253), Bochnie (1253).

Krakov. Lokační privilegium 1257. Lokaci provedli tři slezští Němci, jeden, Jakub, pocházel z Nisy a byl 1254 rychtářem. Druhý, Gedko, byl 1254 byl přísežným ve Wroclavi, třetí, Wolk, se r. 1267 ujal lokace města Skaly. Po r. 1257 se objevuje městská rada.

Země leczycká a sieradzská: 1253 – Lubnice; 1255 – Sieradz; **Gdaňské Pomoří :** 1260 - Tczew, 1263 – Gdaňsk /1.lokace, druhá po 1308 (Řád německých rytířů).

Mazovsko

1237 – Plock, 1300 – Lowicz, Pultusk, Warszawa

Uherská města

Uherské království kolem 1200: zahrnovalo kromě dnešního Maďarska také Slovensko, Chorvatsko, Sedmihradsko

Předlokační struktura významných center byla obdobná jako v polských a českých zemích. Székesfehérvár, Gyulafehérvár, Bratislava, Trnava, Ostřihom.

Zlatá bula – Ondřeje II. r. 1222; zaručovala příchozím hostům svobodný život podle vlastních právních zvyklostí. 1224 týž panovník vydal výsadu pro sedmihradské Sasy (tzv.

Andreanum); právo korporativního jednání, impuls k vytvoření samosprávných obcí se svobodnou držbou půdy, osvobozením od cel, tržním právem. Mezi králem a hosty byl úředník, zvaný soudce nebo hrabě (*iudex, comes*). Těmto privilegiím předcházely dílčí výsady pro hosty: 1201 pro Latiny ze Šaryšského potoka – již zde volba rychtáře, rozšířeno v oblasti soudní autonomie r. 1238. 1230 - obdobná výsada pro Němcům v oblasti Sathmáru ve východních Uhrách. Na počátku 12. st. se král Koloman zmocnil Chorvatska včetně dalmatského pobřeží, kde se setkal již s rozvinutými městy. V 1. pol. 12. st.- privilegia Trogiru a Splitu, která mj. obsahovala svobodnou volbu biskupa, hraběte jako městského soudce.

Székesfehérvár- 1238 privilegium pro tzv. Latiny (Valony); Pešť - výsady 1244

Královská města se členila na čtyři skupiny 1) sedm svobodných měst (neboli tavernikální m.); tyto lokality používaly právo Budy (Buda, Bratislava, Košice, Szeged 2) Ostřihom, Székesfehérvár, Segedin, Levoča – spadala pod pravomoc královského úředníka tzv. personála, 3) královská hornická města, 4) města sedmihradských Sasů.

Dominance magdeburského práva

Buda a Pest: Buda - přesun části německých obyvatel z Pesti (po 1247) na hradní vrch v dnešní Budapešti; proces dokončen r. 1255 – *Novus Mons Pestiensis*. **Pešť** – městské privilegium z let 1205–1235 plyne z mladší listiny výsad z r. 1244; vzorem asi nezachované privilegium o pro Székesfehérvár. Budínské právo doloženo r. 1244, bylo od 1263 udělováno i dalším městům.

Bratislava: Městotvorný proces - 1. třetina 13. stol. (klarisky na místě cisterciáček 1235), v místě staršího podhradí; 1280 "obec měšťanů" (*universitas civium*), 1287 doložena rada, 1291 privilegium Ondřeje II

Spišská města

Kolektivní privilegium spišským Sasům udělené Štěpánem V. na základě staršího privilegia Bély IV. r. 1271: úprava poplatků do královské pokladny, vojenská povinnost (50 ozbrojenců), právo zvolit si soudce (*comitem seu iudicem*), který sám rozhodoval ve sféře nižšího soudnictví, ostatní případy řešil ve spolupráci se spišským županem na Spišském hradě; z pokut mu připadla 1/3. Privilegium rozšířil v konfirmaci z r. 1312 král Karel Robert, který osvobodil Sasy od povinnosti postavit ozbrojence i ubytovat krále s doprovodem, zvýšil však poplatek na čtyřnásobek (1200 hř. stříbra). V té době patřilo ke společenství spišských Sasů: Levoča jako centrum, Spišský Štvrtok, Spišské Vlchy, Spišská Nová Ves, Tvarožné, Poprad, Spišské Podhradie, Stráže, Veľká, Matejovce, Ruskinovce, Spišská Sobota, Spišská Belá, Kežmarok, Lubica, Hrabušice, Žakovce, Iliášovce, Kurimany, Mlynica, a Vrbové, Velký Slavkov, Odorín, Harichovce, Bystrany a Vlkovce a řada vsí. Kežmarok a Levoča se staly svobodnými královskými městy, ostatní upadly do poddanství různých subjektů.

Horní města

Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Gelnica, Smolník. Pozoruhodné je udělení městského práva Kutné Hory r. 1328 Kremnici.

Banská Štiavnica

Už r. 1156 se zdejší - jako *terra bannensium*. Více sídlištních jader; hornické sídliště s hradem na vrcholu tzv. Glanzenbergu, zv. Staré město (13. – 15. stol.) . Vlastní město se vyvíjelo v

nižší, nicméně rovněž členité poloze jižněji; dvě sídlištní jádra s kostely P. Marie a sv. Mikuláše. Výsady německým hostům asi už 1238, zmiňují se v privilegiu pro Banskou Bystrici r. 1255.